

Martin Kloster-Jensen:

Bokmålets vippere (tonelagspar)

Da Per Aabel en gang leste "Kle fjellet", sluttet han på denne måten:
 "Slik er det å nå frem, sa 'eneren - - sa 'eneren."

Forord

Siden artikkelen 'Bokmålets tonelagspar ("Vippere")' ble publisert i 1958, har jeg fortsatt arbeidet med å samle slike tonologisk minimale par. Dette arbeidet er derfor en videreføring av den nevnte artikkelen, trykt i Universitetet i Bergen, Årbok 1958, Historisk-antikvarisk rekke

Nr. 2. Jeg har i mellomtiden fått ideer til å betrakte materialet på nye måter.

En nyttig orientering om tonelag i nordisk finnes bl. a. hos A. Liberman. M. Oftedal orienterer om tonelagenes opprinnelse, se litteraturlisten.

Ved sin eksistens beviser tonemene at Saussure's "linéarité du signifiant" i vårt språk må tolkes som en *dobbel* linearitet: parallelt løpende rekke av foner og ordtoner. Ut fra denne betraktning blir tonemisitet noe mer enn "aksent" i den opprinnelige betydning: "det tilsungne" (ad + cantus). Tonemene er udelelige enheter med betydningsdifferensierende funksjon, som fonemer, eventuelt morfemer. Hver trykksterke stavelse i det naturlige, ikke-emosjonelle taleforløpet er forbundet med ett av tonemene. Disse fungerer utenfor fonemrekken (dvs. på sin egen linje), og gir samme fonerekke ulike betydninger ('vinner, tonem 1, 'vinner, tonem 2).

En annen betegnelse for tonelag er *musikalsk ordaksent*. Det bør likevel nevnes at bruken av norske tonelag ikke kan bero på *bevisst* evne til å oppfatte og produsere stemmetoner av bestemt frekvens, altså på musikalitet, ettersom også de nordmenn vi ser på som uten musikalske anlegg, alltid synes å bruke tonelag etter sin dialekts regler.

I norsk er det i tonelagspar ikke funnet annen forskjell i realisasjonen enn den vi hører i grunntonens svingninger, mens svensk også synes å oppvise "trykk"-forskjell når det gjelder annen eller senere stavelser i vippere. Dette bekreftes av resultater i undersøkelser av hviskede tonelag i svensk. Se litteraturlisten, Jensen, M. K.: Recognition of Word Tones in

Whispered Speech.) Se også Elert s. 152, om J. H. Jasanoff. For øvrig har fonetikere lært å bruke betegnelsen "trykk" med store reserverasjoner. "Trykk" kan være "utåndingstrykk", altså en fysiologisk størrelse. Men det kan også være "lydtrykk" eller hørbarhet, som vi (noe unøyaktig) angir i desibel (dB). Endelig gjør vår hørsel - og det er jo den som er grunnlaget for språkbrukerens vurdering - forskjell på [a] og [i] ved at den, og det vil altså si *vi*, tar hensyn til at [a] - under ellers like forhold - høres sterkere enn [i] på grunn av lavere tungestilling og større munnåpning. En illustrasjon: Vi regner med at "trykket" (betoningen) i ordet "avis" [a'vi:s] ligger på annen stavelse. Med "trykk" menes da ikke "hørbarhet" eller sonoritet, men utåndingstrykk. En akustisk registrering av ordet "avis" (med den angitte uttalen) viser at lydtrykket – hørbarheten – i det nevnte ordet er større på [a] enn på [i]. Til tross for dette har den klassiske fonetikken klart å holde orden på betoningsforholdene. Den regnet med at [a] på grunn av større sonoritet (iboende lydtrykk) krevde mindre utåndingstrykk enn [i]. Det er først under berøringen med akustikk at betegnelsen "trykk" er blitt flertydig i fonetikken.

Det er på det eksperimentalfonetiske området at tonelagene er best utforsket. Vi kjenner tonegangen i tonemrealisasjonene for en rekke dialekter. Men det har vært gjort lite for å finne hvor viktig den språklige betydning av opposisjonen mellom tonem 1 og tonem 2, altså den funksjonelle belastning av tonelagsmotsetningen, er.

Det er mulig å skille mellom vippere som er bestemt av språkssystemet (bøyning) og slike som dukker opp tilfeldig. Til de første hører f. eks. dekket / dekke, landet / lande, anløpe / anløpet osv. Til den andre kategorien hører vippere som bønder / bønner, ender / ender. Enkelte par: finner/finner, graver/graver, farene / farene, farende har flere betydninger i ett av leddene.

Jeg har ved siden av en alfabetisk fortegnelse forsøkt en systematisering, og går etter fonologiske prinsipper, idet jeg grupperer etter utlyd: -e, -ne, -en, -er, en(d)e. I en siste gruppe kommer vippere som ikke går inn i systemet, f. eks. avhør / avhør, spotpris / spottpris.

Når det gjelder ortografien i vippe-eksemplene, har jeg holdt meg til Bokmålsordboka - Definisjons- og rettskrivningsordbok, 2. utgave, 3. opplag, Universitetsforlaget 1997. Jeg har gjort bruk av tillatte e-former.

Det har naturligvis vært et savn at Bokmålsordboka ikke (som Haugen) angir tonelag. I det hele tør en vel si at tonelag er et lite bearbeidet område når det gjelder norsk lekskografi og språkrøkt. Ellers har mitt arbeid for en stor del vært en opplevelsesrik reise i norske ordbøker. Men i noen tilfeller har jeg følt behov for å dokumentere forekomst av tonembruk. Dette blir gjort i en egen avdeling.

Mange ordformer kan av økonomiske grunner ikke få plass i ordbøker. Men de bør naturligvis ha en plass i en opplisting som denne, og det selv om de ikke alltid kan dokumenteres. Noen vil for eksempel muligens forkaste "tilslører" med tonem 2. Men denne formen kan leses i et uidentifisert avisutklipp som befinner seg hos forfatteren. Ordlyden er: "Dagligspråket, det selvfølgelige, det nødvendige, er den virkelige tilsløreren; idyllenes og sjargongenes skjulesteder for vår brutalitet og likegyldighet."

Jeg har bare samlet og registrert leksikalske tonelagspar, dvs. slike som er "ordformer" (Borgstrøm) og skrives i ett ord, og ikke "syntaktiske tonelagspar" av typen 'gå hjem / ^vgå hjem, hatten hun 'gikk med / pengene som ^vgikk med. Olav Broch gir eksempelet 'ta på

frakken / ' ta på frakken". Men det er innlysende at den begrensning jeg gjør, er kunstig, og den viser bare hvor mangelfull denne samlingen av vippere er.

Også i denne utgaven har jeg lagt til grunn min personlige bokmålsuttale med basis i normalisert ringeriksmål. Det må derfor antas at noen lesere for sin egen del vil være uenige når det gjelder hva som i enkelte tilfeller skal anses som en vippe.

I 1958-utgaven hadde jeg utelatt folkelige uttrykk som nok vippet men ikke tok seg ut på trykk. Jeg er blitt kritisert for det. Mine betenkeligheter er nå overvunnet, og i en tid da tabuene faller, har jeg vært like åpen overfor stoffet som Bokmålsordboka. Herbert Pilch sier: "Linguisten haben ja keine Scham."

For å lage en tekst som er lettere lesbar, har jeg redusert bruken av anførselstegn.

Til mine kritikere vil jeg ellers gjerne si følgende: Jeg har også selv stadig funnet feil under registreringen av vippere. Men ved kontroll har jeg mange ganger ment at det jeg først trodde var galt, likevel stemte. Det er mitt beskjedne håp at også leseren noen ganger vil komme til et slikt resultat. Dessuten håper jeg at noen vil føre videre dette arbeidet med å samle vippere; det synes alltid å være noe som er glemt, og nye minimale par kommer stadig til.

Til slutt retter jeg en hjertelig takk til førstebibliotekar Jan Engh ved Universitetsbiblioteket i Oslo for uvurderlig hjelp med å gjøre arbeidet allment tilgjengelig.

Innledning

I 1742 skrev Jens Høysgaard at han ville "anføre 400 ord (en anden kan maaskee finde ligesaa mange til) af hvilke tu og tu skrives êns, og kan ikke paa nogen bequæm maade forskjællles ved bogstave, endskjønt de haver ulige mening, og plejer at udsiges med ulige Tone, saasom: àanden (af aand) áanden (af aande), ànden (af ánd) ánden (Adjectiv)." (S. 237)

For det som vi her kaller vippere, har Høysgaard brukt betegnelsen "dreje-ord" (s. 232 og 233).

Otto Jespersen gir Høysgaard æren for å ha oppdaget stødet, og han har selv samlet "omtrent 400" stødpar.

Siden publikasjonen i 1958 er jeg blitt gjort kjent med og hatt adgang til "*Ella Jensens Seddelsamling vedr. stødets forekomst i dansk. Ca. 1800 minimale ordpar (stød:ikke-stød). Inndeling efter ordklasse og bøjningsform*", som Dansk Institut for Dialektforskning har til oppbevaring. Jeg er instituttet takknemlig for denne hjelpen, og for tillatelse til å bruke deler av materialet her. Eksempler fra de tolv største gruppene i Ella Jensens inndeling angis nedenfor med hennes stavemåte, og med tall på registrerte eksempler):

Badet Sb. b. F. : badet Vb. Part (af bade)	245	eksempler
Flimren Sb. b. F. : Flimren Verbalsb. (det at flimre)	83	"
Lysene Sb. Pl. b. F. : lysende (af lyse) Sb. Præs. Part.	24	"
Bank-en Sb. b. F. : Banke-n Sb. b. F.	22	"
(De) rømte (Fanger) Vb. Part. b. F. og Pl. : rømte Vb. Præt.	91	"
Sandet Sb. b. F : sandet Adj.	77	"
løber Vb. Præs. : Løber Sb.	66	"
Fabler Sb. Pl. : fabler Vb. Præs.	55	"
Ænderne Sb. Pl. b. F. : Enderne Sb. Pl. b. F.	52	"
skinner Vb. Præs. : Skinner Sb. Pl.	44	"
Hinder Sb. : Hinder Sb. Pl.	41	"
Banner Sb : bander Vb. Præs.	37	"

I motsetning til Ella Jensen og Elert har jeg ikke følt behov for lydskrift eller mer enn rent sporadiske tydeliggjøringer.

I en liste over råmaterialet kommer vipperne samlet alfabetisk og bare med angivelse av tonem 1-formen. I en ny opplisting kommer vipperne ordnet i fem grupper etter utlyd. I en siste gruppe (VI) har jeg samlet vipper som vanskelig lar seg ordne grammatisk. De var i 1958-utgaven kalt "odde vipper".

Ella Jensen har alltid i stødpårene bare én morfologisk hhv sematisk motsetning, mens jeg samler alle fonemisk (ikke morfologisk) identiske ordpar i én vipper. Eks.: snittene / snittene, snittende.

C. C. Elert har publisert "Tonality in Swedish: Rules and a List of Minimal Pairs", der 357 tonelagspar er listet opp med angivelse av ordklasse og bøyingsform. Senere er 48 par kommet til. Elerts utvalgsriterier er delvis forskjellige fra mine. Han bruker 28 angivelser av grammatisk form for å karakterisere de forskjellige oppførte vippeledd. Leseren kan dermed hos ham straks se hvilken grammatisk funksjon en vipper har. I nærværende arbeid må leseren selv gjenkjenne både den leksikalske og den grammatiske betydningen av ordformene. Men det er gitt eksempler på grammatisk funksjon foran hver av gruppene I-V.

I utgaven 1958 hadde jeg ført opp 2.432 vipper. Dette tallet er nå økt med en halvpart. Jeg har imidlertid funnet så mange "gråsoner" at det neppe lenger er riktig å telle nøyaktig. Et anslag etter elektronisk telling i den alfabetiske listen, med fratrukk for tekst, er 3.560 par pr 20. januar 2004.

Hensikt og metode

Min *hensikt* med arbeidet er en dobbel:

- å vise materialets omfang og art
- å illustrere norsk tonemikks struktur og kommunikasjonsverdi

Metoden er å samle flest mulig av de tonelagsparene som finnes i en nærmere definert bokmålsform, samt å gi en kategorisering av vippene. Dette kan gjøres på flere måter: morfologisk, fonemisk, fonetisk. Den måten jeg synes byr seg best til, er å dele opp stoffet etter endelser. Dette må ikke nødvendigvis bety en morfologisk inndeling. For eksempel kan endelsen -er uttrykke presens eller nomen agentis eller flertall, enten i en tonem 1 - eller i en tonem 2 - form.

En samling av vippere kan vanskelig gjøres uttømmende; men til kategorigruppene I-V er det gitt eksempler som antyder morfemenes funksjon i forskjellige vippere. Ellers er hovedprinsippet på samme tid fonetisk og fonemisk i den forstand at hver vipper har identisk uttale utenom tonelaget, som altså utelukkende består i variasjonen av stemmens grunntone (f_0).

Allerede på dette vel ennå tidlige tidspunkt i arbeidet for språklig samling i Norge er jeg tilhenger av en mest mulig enhetlig autorisert uttale, og jeg har ønske om at mitt arbeid skal få betydning for utarbeidelsen av en preskriptiv uttalenorm når det gjelder tonelag. Det er da viktig å kunne gi regler for bruk av tonem 1 og tonem 2. Dette ligger imidlertid ikke innenfor oppgaven her.

På anvendelses-siden er det videre min plan å bidra til hørselmåling ved pasienter med presbycusis (gammelmannsdøvhet), der lyder med høyere frekvens enn ca 1000 Hz oppfattes dårlig av øret. Der de delene av språklyd som ligger over denne grensen ikke blir oppfattet, får stemmens grunntone, f_0 , (og dermed ordtonene, tonelagene, økt betydning i kommunikasjonen. Denne betydningen for språkhørsel kan vi teste.

Om betegnelsene "vipper" og "vippeledd"

Hvordan betegnelsen "vipper" har oppstått, er forklart i 1958-utgaven av dette arbeidet. Med "vipper" menes her et ordpar der leddene i bokmålsuttale er fonemisk like men tonemisk forskjellige.

Jeg har savnet en betegnelse for den ene halvdel av en vipper, og er blitt stående ved "vippeledd" som betegnelse for det som settes på én side av skråstreken. Et vippeledd er f. eks. "bønder"; det andre leddet i vippere er "bønner".

Om registreringen av vipper

Alle vippeledd er per definisjon betydnings-bærende. En vipper differensierer minst to betydninger; en sjelden gang bærer tonem 1-leddet eller tonem 2-leddet mer enn én betydning. 'vippen og 'VIP'en med tonem 1, 'bønner og 'bønner med tonem 1. Å bevise at et ordpar er en vipper krever to hele utsagn som kontrasterer minimalt. Ved kontroll har jeg alltid kunnet konstruere to slike setningsuttrykk, i nødsfall metaspråklig.

Da våre myndigheter innførte "tredel, firedel, femdel" osv, fikk vi ikke vite hvilket tonelag slike tallbegreper skulle ha. Jeg har her våget å prøve meg fram. (En) tredel / tredel (imperativ), (to) tredeler / (han tror han) tredeler (vinkelen), tredelene / tredelende er her regnet som vipper. På samme måte har jeg for fullstendighets skyld satt opp femdel, seksdel, sjudeler, nideler, tideler og tolvdel.

Noen vippe-eksempler fra samlingen 1958 er sløffet her, da jeg ikke lenger kan vise belegg. Eksempler på slike vipper som er sløffet, er prikkelet / prikle og prottet / protte.

Et annet eksempel på kresen registrering er skutler (av skutel), som ikke vipper med pres. skutler (=skusler) på grunn av antatt forskjell i vokakallengde,

Plassering av aksenttegn

Etter reglene i International Phonetic Association (IPA) - som jeg mener bør være normgivende- setter jeg, i motsenning til gammel norsk tradisjon, aksenttegn *foran* den betonte stavelsen: 'bønder, 'bønner, for'stå, 'utsette, a'lene, 'avkom.

Bærere av tonemer er i norsk de trykksterke stavelsene, som det bare kan finnes én av i hvert leksem (leksikalsk ordenhet). I følelsesbetonte uttrykk ('ufor'skammet! 'ube'skrivelig! 'ure'gjerlig!) kan et leksem ha to hovedtrykk, men dette hører ikke inn under tonologien; det er psykologvistik eller "psykotonologi", som vi også opplever et eksempel på i et nynnet "fa-ann!": [^v - '], produsert med lukket munn, men ikke dermed mindre emosjonelt.

Fonetisk og fonemisk prinsipp i valg av registrerte ordformer

Vi skriver nå ikke lenger "fundne saker", og skrivemåten "funne", som nå brukes i dette tilfelle, innbyr ikke til uttale med dobbel [n]. Likevel har jeg ikke regnet med noen vipper *funnet / funne i dette tilfellet, fordi jeg går etter "fullest, optimal code" (R. Jakobson), dvs. distinkt uttale med alle dennes fonologiske trekk og altså dobbel n i funne. Et annet eksempel er oppblande / opplandet, som heller ikke kan få plass som vipper. Likeledes forkastes som vipper f. eks. loddene/lodne og versene / versne (stavelshedannende n) og romerriket / Romerike (dobbelt r i bare ett av vippeleddene). Derimot er loddene / loddene, loddende naturligvis en vipper (i alle tre betydninger stavelshedannende konsonant). Kob(be)let / koble og und(e)ret / undre skulle av ovennevnte grunn (stavelshedannende konsonant) ikke ha vært ansett som vipper, men Bokmålsordboka synes å godta uttale også uten stavelshedannende konsonant, og dermed blir ordformene å ta med.

Bitrykk

Et videre unntak som vi har gjort fra regelen om fonemisk tolking av vippeleddene, er at vi har sett bort fra en *mulig* funksjonell forskjell mellom bitrykk og trykkløshet i ordpar som f. eks. biting / biting, ugrisk / ugrisk. Og det kan også spørres om annen stavelse i vengland er trykkløs eller om den har bitrykk. Det synes naturligst å se på den som trykkløs, eller med eldre terminologi: "fordunklet". - Også Elert synes å se bort fra en mulig forskjell mellom "trykkløs" og "uttalt med bitrykk". Se hans eksempel "varda(g)" (weekday) / "varda" (become). Spørsmålet om fonologisk relevans for bitrykk i norsk synes uavklart. Men i et nylig funnet eksempel vil en sannsynligvis måtte regne med at bitrykk – på grunn av tilhørende vokallengde og formant-struktur - har fonologisk relevans: "det utspilte seg et drama" i motsetning til "med utspilte vinger". Derfor er "utspilte" ikke regnet som vipper, enda dette jo må ses som inkonsekvent. - Andre tolkninger går som nevnt ut på å betrakte lengden hhv formantstrukturen ("klangen") i [i] som det fonologisk relevante. Om slike betydningsdifferensierende ("emiske") trekk se Kloster-Jensen: Språklydlære ,, 1994, s. 29. .

I dette arbeidet godtas bitrykk som likeverdig med trykkløshet, liksom hos Elert. - Det bør nevnes at Hj. Falk (O. Rygh): Norske Gaardnavne, Kria 1909 fortjenstfullt angir bitrykk i lydskrift. Her er hensikten åpenbart å tydeliggjøre betegnelsen.

Genitivsformer

I likhet med Ella Jensen og Elert har jeg latt være å ta med vipper der begge ledd står i genitiv, f. eks. ved typen bønnens / bønnens, aksenes / aksenes. Derimot regner jeg med vipper der bare det ene leddet er en genitivsform: avlukkes / avlukkes, innsatts / innsatts, kapers / kapers. Der vippeleddene er av forskjellig ordklasse, har jeg registrert en vipper selv om begge ledd står i genitiv: 'sultens plager / en ^vsultens (=et sultent menneskes) plager.

Et tvilstilfelle er muligens her hersens / hersens; men genitivfunksjonen i tonem 1-formen er så svekket at jeg her likevel teller paret som en vipper.

Trykksterkt prefiks

Vi er fortrolige med innpisker som nom. ag. - form men ikke som presensform. På den annen side bruker vi innskjerper som presensform men vanligvis ikke som nom. ag. - form. En oversikt over vipper må derfor bero på mange delvis vanskelige valg. En "nedrunder" kan en møte (se dokumentasjon), og det synes rimelig å gi formen tonem 2 på samme måte som en nedstammer, en nedbryter (dokumentert) og en nedbetaler.

Det bør understrekes at en ved å unnlate å skille mellom tonemene i ordpar med samme fonemstruktur, som de sist nevnte, gir avkall på en språklig differensiering av innholdsstørrelser. Dette er betenkelig ut fra et ortoepisk syn. Ebba Selenius siterer Gleason: "Many even highly educated people are illiterate with regard to tone." Det er sant nok, men det må ikke glemmes at vi alle, selv små barn, reagerer på tonembruk som er uvant.

Noen vippere forsvinner etter som språket forandrer seg (eller blir forandret aktivt). Ekss., her med gammel ortografi: aftager / Aftager, anbyder / Anbyder, angiver / Angiver, indbyder / Indbyder, modtager / Modtager, opdrager / Opdrager, optager / Optager, paaklæder / Paaklæder, tilbeder / Tilbeder, tilbyder / Tilbyder, udbyder / Udbyder, udgiver / Udgiver.

På samme måte kan en betrakte gamle vippere som opdrage / Opdraget (sb., med stum t).

Pres. part. har lettere for å få (eller beholde) en forstavelse inn-, ut-, opp, ned-, av-, på- enn infinitiv. Vi sier ikke innsmette eller inntrengende men trengende inn og smette inn; derimot snakker vi om innsmettende personer og inntrengende hærstyrker, eller jordmasser, eller bønner. De interessante formene som kanskje er nykommere i språket: innsmett, innsmettet, innsmettene (og tilsvarende med inntreng osv) kan ikke være vippede. På samme måte finnes vippere som utslippende / utslippene og utklippende / utklippene. Men infinitivform utslippe eller utklippe er foreldet; det kan derfor ikke bli noen vipper *utslippe / utslippet eller *utklippe / utklippet. En kan tenke seg flere eksempler; ett er tilskuer, som har en parallell i tysk Zuschauer, med presens "- - dem ich zuschae": "Jeg *tilskuer opptoget". På teateret brukes "innslipp" nom. act. (innslipp av tilskuere før forestillingen). Se også dokumentasjon. Ikke brukelige former er imperativ *'innslipp og pres. *'innslipper, men i pres. part. har vi et vippede: 'innslippende / 'innslippene.

Ikke tatt med er innpoder / innpoder og innsjekker / innsjekker. 'Innsjekk er dokumentert som subst. men ikke regnet som vippede.

Noen verbalsubstantiver med trykksterkt prefiks har ikke brukbare imperativsformer (*tiltak!, fradrag!) men har likevel pres. part. - former som danner vippere med bestemt flertallsform av verbalsubstantivet (nom. act.): tiltakende / tiltakene, fradragende / fradragene. Andre slike eksempler er: opphengende / opphengene, fremspringende / fremspringene, avdragende / avdragene, avfallende / avfallene, avhoppende / avhoppene, fraværende / fraværene, innlydende / innlydene, nærværende / nærværene, vedhengende / vedhengene.

Binariteten

Den norske tonelagsstrukturen er binær i sitt prinsipp, på samme måte som vokallengde, stavelsedannende funksjon og junktur. Dette skulle gjøre utforskning og drøfting så enkle som en kan tenke seg. Det skulle også gå an å skape allmenn bevissthet blant språkbrukere om betydningen av tonemene, både som strukturtrekk og som stilmiddel. En kunne da tenke seg at Jens Høysgaards idé om ortografisk markering av ordaksent i dansk hadde en mulighet til å bli virkelighet også for norsk. En rettskrivningsnemnd ville få en ny oppgave, og vi ville få en første riksnorm for skriftlig markering av tonelag. Men tanken ville sannsynligvis være ufruktbar når en tar i betraktning den store redundans som de opplistede tonelagsparene her har å hevde seg overfor. Sammenhengen i en tekst er tross alt lite avhengig av riktig forståtte tonelag. Det er noe annerledes når det gjelder muntlig kommunikasjon i tilfeller av diskantdøvhhet (presbyacosis eller gammelmannsdøvhhet), der taleforståelse i høyere grad er avhengig av at frekvenser under 1000 Hz, der stemmens grunntone beveger seg, blir oppfattet.

Også junkturen i "hunden passer / på / gården, rottene biter / av / hyssingen, han snakket / til / guttene" er binær. Dette bringer oss imidlertid inn på forhold som ligger utenfor vårt emne, på samme måte som "gå hjem", "ta på" o. l. I neste avsnitt skal vi likevel så vidt omtale det vi vil kalle syntaktiske tonelagspar, fordi de så nært berører vårt emne.

Syntaktiske tonelagspar eller verberingsvipp ("gå hjem")

Dette er en stor, åpen gruppe, som gjelder setningstonemikk. Om denne har det enda ikke vært skrevet noe som kan kalles bortimot uttømmende. Eksempler er foruten "gå hjem": Jeg vil ikke bile men 'gå hjem / jeg vil ikke være her men ^vgå hjem): "ta på": farlig å 'ta på / dette kommer til å ^vta på. Alt i 1913 var Olaf Broch ute med eksempler på verbering, som jeg her bare kan gjengi uten transkripsjon: "je ^vvikke 'ha fler", "de ^vhakknoå 'si".

Parallelt med formen ^vgå hjem eksisterer som kjent i store deler av norsk språkområde - og med samme betydning - en form gå 'hjem. I det følgende vil vi se bort fra denne formen, som jeg betrakter som en eldre variant av syntagmet ^vgå hjem. Jeg kaller ^vgå hjem "trykkomkasting med aksentskifte (TOMAS)" (1994, s. 91), og har i 1964 (s. 87-89) forsøkt en forklaring på fenomenet.

Tonemomfang

Det hører ikke til de store sjeldenheter at en setning må leses to ganger for å forstås rett. Grunnen kan være inadekvat oppfattet tonelagsgrense: Hunden passer | på | gården : rottene biter | av | innpakningen, han snakket | til | guttene. Dersom henholdsvis *på*, *av* og *til* tas med i tonegangen for tonem 2, får vi en annen betydning enn om tonegangen avsluttes foran de tre små ordene. Om det å finne denne forskjellen har jeg brukt uttrykket "Toneme Extension Test"(TET). Når det gjaldt avslutningen av melodien i et tonelag, snakket Johan Storm om at tonelaget "finder hvile i den høyere tone". (Se Alnæs s. 205 om kritikk av Storm på dette punkt.) Nettopp avslutningen av en tonemrealisasjon markerer junktur: Når tonegangen er fullført, har vi nådd junkturpunktet, her markert med en loddrett strek. Et annet eksempel: å ^vskru på | lyset. Tonemomfanget inkluderer da også *på*. (Uten verbering, men med samme betydning, ville vi si skru 'på | lyset, skru 'på | mutteren, rottene eter 'av | gummien, belegget.) Andre eksempler på forskjell i tonemomfang: Fisken 'biter | på agnet uten å ^vbite på. Rottene 'åt | av snorene, men ^våt dem ikke | helt av. "Han skrur på mutteren": Enten skrur han den helt på (^vskrur på | m.) eller så bare dreier han på den ('skrur | på m.). Fremflytting av junktur forlanger tonem 2: han ^vskriver på | for meg (garanterer for mitt lån, uttalt med tonem 2, men han 'skriver | på brevet: er i ferd med å skrive det, tonem 1). To videre eksempler: ta | av smøret / ^vta av | smøret; han har 'vendt seg | til sin nye lege / han har ^vvent seg til | sin nye lege.

Ettordsformer

Fordi jeg som prinsipp har valgt bare å behandle enkle ordformer (ettordsuttrykk), kan jeg ikke føre opp et "ja men" eller "jo men" som vippeledd til de eksisterende ^vjammen og ^vjommen. Derimot er jam et substantiv i maskulinum, og det blir i bestemt form ("jammen") behandlet som vippeledd til ovennevnte ^vjammen. I et videre perspektiv (mer enn ett ord) kunne en finne vippende former i f. eks. 'gå hjem / ^vgå hjem, 'ta på / ^vta på, 'gå med / ^vgå med, 'dra til / ^vdra til, 'se ut / ^vse ut, han har 'vendt seg | til - / han har ^vvent seg til | -, det vil ^vgå ut over | pasientene, han vil ^vha tilbake, ^vfå tak i, pengene. Tonem 2-uttrykk av denne art, som delvis går under betegnelsen "verbering", ville vi antakelig ikke bli ferdige med å registrere. Men denne innskrenkningen i 'vårt materiale til ettordsformer er kunstig og har bare praktiske årsaker.

Slike syntaktiske vippeuttrykk som er nevnt her, er etter min oppfatning like gode vipper som dem vi nå behandler, selv om de sprenger rammen for det vi kaller "ord", eller som C. Hj. Borg-strøm bedre kalte "ordformer". Det lett å se at en utredning av norsk tonemisitet ikke kan være utførlig før det også er redegjort for syntagmeapar som de ovenfor nevnte.

Ved jamen og jomen bør ettordsformen visstnok brukes, enda Bokmålsordboka bare fører opp ordformen *neimen* i ett ord. Når *neimen* forklares i Bokmålsordboka, nevnes to betydninger, én der vi bruker tonem 1 og én som krever tonem 2. Konsekvent kunne en da også føre opp ja men og nei men som ettordsformer: jamen, jomen, men heller ikke da ville forskjellen mellom tonemformene (vippingen) komme fram. En bedre løsning ville sannsynligvis være å skrive "jamenn" for den aksentforskjøvede formen "ja så menn", forsterket uttrykk: "så som de hellige menn vet", jfr. Falk og Torp: *Etymologisk Ordbog 1903-6* (1992).

Bokmålsordboka velger i stedet å fordoble m'en i dette forsterkende "ja (så) menn", "jo (så) menn. En slik fordobling passer dårlig for "neimen" i betydningen "nei (så) menn", på grunn av diftongen i "nei". (Dette er annerledes i uttalen, der diftongen ofte erstattes av en e- eller æ-lyd: *nemmen*, *næmmen*.) Vi må finne oss i den inkonsekvens at "neimen" har to betydninger mens "jamen" og "jomen" bare har én, idet tonem 2-formen til jamen og jomen skrives med to n'er (ja menn, jo menn).

I denne forbindelsen dukker uttrykk som ^vinni, ^vinntil, ^vframfor, ^vframpå, ^voppi, ^voppå, ^vutover o.a. opp. Oppfattet som to atskilte ord får uttrykkene en annen mening: "inn i" osv. Jeg lar som sagt heller ikke ellers ettords- og to-ords former vippe med hverandre (*ja men / jammen, som ikke må forveksles med bestemt form av "jam": 'jammen, se ovenfor.) Men jeg fører ikke f. eks. "inni" og "inn i" som en vipper. Når jeg slår inn på denne linjen, skyldes det at jeg er redd for at materialet skal bli for stort med eksempler som *fram på / frampå, *ut for / utfor, *inn på / innpå osv. Behandlingen av slike eksempler må utstå.

Her synes det likeledes på sin plass å nevne "og så" i forhold til "også". Vi finner ofte uttrykk som: "Også du som var så sikker", "også nå som vi skulle kose oss". Her synes en form med to ord: "og så" bedre på sin plass. En tydeligere uttrykkeform vil være: "Og så du som var så sikker" med trykk på det første "så". Om det dårlige norske forsvaret i 1940 ble det sagt: "Og så vi som sang: 'Også vi når det blir krevet'. - En revyviser fra 30-årene hadde som refreng: "Og så var'e dans etterpå." Det ble fremført med talestemme, ikke sang, og ordene "'og så var det" ble sagt med tonem 2, trykkomkasting med aksentskifte, og junktur etter

“det”. Rytme og tonelag var da som i ordet “byggeløyve”. Uten denne formen for trykkomkasting ville uttrykket være: “og 'så var det - -“.

En annen kategori av syntaktiske vippeuttrykk er f. eks. "Det synes å være for 'mange mennesker her" motsatt "Det synes for 'mange å være nødvendig". Andre eksempler: For 'lyde for 'lengde for 'korte, for 'gamle, for 'unge, for 'sene, i 'høyden / i 'lengden, i 'stykker / i 'stykker = stykkevis osv osv. Olaf Broch har skrevet om dette emnet; se Liberman i Accentology). Uttrykkene "i 'lyset", "i 'mørket", "i 'livet" vipper med "i 'lyse", "i 'mørke", "i 'live". Men av nevnte grunn er uttrykkene ikke tatt med i samlingen.

Egennavn

En del egennavn danner vipper:, Møller / møller, Willy / villig, også i sammensetninger: Fjell-ulykker / fjellulykker, Strøm-komiteen / strømkomiteen. Jeg har etter forslag fra Eva Sivertsen funnet det fornuftig å samle slike vipper for seg. Grunnen er at en langt fra kan regne med noen slags fullstendighet ved samling av denne type vipper. Navnord er uoversiktlige i sitt mangfold. Det er også åpent hvilke egennavn av utenlandsk opprinnelse som bør tas med på listen. Et eksempel er her Billy. Det er i seg selv ingen grunn til å regne Billy til ordforrådet i bokmål. Men en kan lett tenke seg situasjoner der tolkingen av et utsagn avhenger av tonelag-tolkingen: “Det er Billy”. I oversikten er ubestemt form flertall (Dreyere), bestemt form entall (Dreyer-en), bestemt form flertall (Dreyer-ne) samt som nevnt genitivsformer ikke tatt med. Det forekommer at et egennavn er felles vippedeled med et ord som ikke er egennavn men som har samme tonem. Et eksempel er Velle, som sammen med velle inf. vipper med vellet.

Nomen agentis

Vi er fortrolige med innpisker som nom. ag. - form men ikke som presensform. På den annen side bruker vi innskjerper som presensform men vanligvis ikke som nom. ag. - form. En "nedruster" kan en møte (se dokumentasjon), likeså en "opplærer", og det synes rimelig å gi denne nom. ag.-ordformen tonem 2 på samme måte som oppfinner eller nedbryter (det siste dokumentert). En nom. ag. - form pådutter hører med til ord som jeg ikke har registrert, men som ved behov ville være fullt brukbare. - En vipper innrider er godt tenkelig, men er ikke tatt med i mitt materiale.

Trykksterk + trykkløs forstavelse

Et ikke ubetydelig potensielt forråd av vipper foreligger der hvor vi har trykksterk forstavelse fulgt av trykkløs (ikke bitrykks-)stavelse: avbestiller, avbetaler, innbetaler, omberammer, utbetaler, utleverer. Her er tonembruken vaklende. Et analogt tilfelle er *vmedarbeider; men her er det neppe aktuelt med vipping, ettersom et verb i pres. (han medarbeider) vel ikke kan sies å være brukelig. Utadrettet får tonem 1, men en hører opprettholde med tonem 2, enda en kanskje kunne vente tonem 1, siden utad og opprett begge har tonem 1. Opprettstående sies visstnok likevel oftest med tonem 1. Analogisk skulle da opprettholde(nde) ha tonem 1. En

nom. ag. - form opprettholder har varierende tonem. Et forslag kunne være tonem 2. Et nytt problem representerer nom. ag. *utbasunerer, der vi har to trykkløse stavelser etter forstavelsen. Et forslag kunne være å bruke tonem 2, i analogi med utvandrer og utstikker, men denne analogien er ikke gyldig pga. forskjell i stavelsetallet. Det er mye usikkerhet i denne kategorien av sammensetninger, og det blir foreløpig med et fromt ønske om en regulering.

Et særskilt problem er nom. ag. av verb på be- med en stavelse foran: av- (avbetaler), inn- (innberetter), ned- (nedbetaler). Her er tonem 2 i nom. ag. - formen usikker; det er ikke nok å vise til eksempler uten be-, som nom. ag.: avviker, innleder og utdeler, der tonem 2 brukes i nom. ag. I materialet har jeg tatt med innbetaler som vipper, men ikke avbetaler eller utbetaler, mest fordi jeg her foreløpig ikke har belegg for nom. ag.-formene. Jeg har belegg for innbetaler men ikke for avbestiller som nom. ag. -form. Ordbøker er av forståelige grunner ikke rause med morfologiske alternativer, så vi kan ikke vente alle nom. ag. - former oppført der.

Potensielle vipper

Her kan nevnes tilpasser, utskjærer, avspiller, frempekende (jfr. dokumentasjon). Spottpriser er dessuten en mulig presensform: Han spottpriser sine varer (setter prisen urimelig lavt).

Potensielle vipper (et vippeledd ikke dokumentert): utsett/utsett (fiskegarn utsatt), utlegg (imp.), utskjær (imp.). Jeg har ikke tatt med det siste eksempelet. For vipperen England/england har jeg dokumentasjon, men ikke for Island/island, som også vil være en mulighet.

Noen nom. act.-former med trykksterkt prefiks har ikke brukbare imperativformer (*tiltak, *fradrag, men har likevel tilsvarende pres. part. - former som danner vipper med bestemt flertallsform av verbalsubstantivet: tiltakende / tiltakene, fradragende / fradragene. Andre slike eksempler er: fremspringende / fremspringene, avdragende / avdragene, avfallende / avfallene, avhoppende / avhoppene, fraværende / fraværene, innlydende / innlydene, nærværende / nærværene, opphengende / opphengene, oppmøtende / oppmøtene, vedhengende / vedhengene. 'Nedbeiter er hørt, (dokumentasjon), og til det er en nom. ag. - form mulig: Elgen er en ^vnedbeiter av furuskogen. Ellers er prefikset "ned-" en mindre sikker produsent av nom. ag. med tonem 2 enn f. eks. opp-, ut-, inn-, av- og fram-. Ikke desto mindre finner jeg nedbryter, ^vnedrunder og ^vnedskriver dokumentert.

Ikke tatt med er innpoder og innsjekk, innsjekker. Innsjekk er dokumentert som nom. act. men likevel ikke regnet som vipper. Ordet ^vavsil (jfr. ^vavkok) med tilhørende former ^vavsilet og ^vavsilene burde muligens ha vært tatt med, se dokumentasjon. Men det er funnet plass for innsjekkende, og for gjenlyd.

Gerundium

Det er mest tale om foreldede former med tonem 2: skjelven, kallen, susen, hvisken, summen, vrimlen (dokumentert); bare viten brukes ennå, men er jo uten vippeledd. Væren er dokumentert. Se dokumentasjon også om feilen.

Andre foreldede former

For svensk har Elert (s. 162) valgt å føre opp noen foreldede former som kan brukes i religiøs stil; det gjelder imperativ 2. person plural (bären, hägnen, loven, tacken), og han gir også et tonem 2-eksempel på imperativ 1. person plural: (varom "of which" / varom "let us be"). Selv har jeg f. eks. valgt å registrere "brødet" med uttalt d (ved altergang: brødet og vinen), som da blir vippeledd til "brøde".

Jamstilte, valgfrie og ikke godkjente former

Da denne ordsamlingen ikke som f. eks. Berulfsens uttaleordbok registrerer vipper i fler enn én valgfri *uttaleform*, kan den fremstå som preskriptiv. Dette er ikke tilsiktet. De valg jeg har gjort, skyldes ønske om enkelhet. Den er i samsvar med min egen uttalemåte, som jeg mener å følge konsekvent. Dobbel oppføring av former der vekslende tonembruk bare gir samme betydning, eks. rabben (rabb-en, rabbe-n), er unngått. Bokmålsordboka oppgir både maskulinum og nøytrum for "glipp". Jeg har da valgt å bruke nøytrumsformen, med den enkle begrunnelse at dette gir vipper: glippet / glippe og glippene / glippende. Maskulinum-formen gir jo ingen vipper i entall (glippen) eller flertall (glippene). Andre ekss.: nikket (m. el. n.) / nikke, nikkene / nikkende; nippet (m. el. n.) / nippe, sprenget (m. el. n.), sprenge / sprenge. Fordi 'drivene og ^vdrivene (av driv n. og drive m. eller f.) har samme betydning, har jeg som ved rabb ovenfor sløyet ^vdrivene som vipper, men ikke som vippeledd (vipperen er drivene / drivende). Siden derimot f. eks. sleng har to betydninger alt etter kjønn, har jeg regnet 'slengene (av et sleng) og ^vslengene (av en sleng) som tonelagspar. Der en ordform har mer enn ett innhold (eks. bønnene), har jeg likeledes latt være å føre opp formen mer enn én gang. Jeg overlater til leseren å tilordne slike former (homografer hhv homotoner) én eller flere betydninger.

Det er gjort bruk av jamstilte "e-former" der hvor de kan være del av en vipper: eks. kokk-en (maskulinum) / kokke-n (femininum), flu-en (maskulinum) / flue-n (femininum), mus-en, / muse-n.

Gasser er jamstilt med madagasser, men letter er ikke-godkjent skrivemåte for latvier. Jeg har likevel tatt med letter som vipper, fordi denne formen enda synes å ha utbredelse i uttalen av bokmål.

Der hvor en uttaleordbok også på annen måte tillater vippende former, har jeg ført opp slike. Eks. (t)sjekker / sjekker.

Se også under Annet om materialet, s. 18.

Problematiske former (gråsoner)

En lang rekke vippende former synes fullt brukbare, selv om de aldri eller bare en sjelden gang høres. Eksempler er nom. ag. ^voppkaller og ^voppsetter. Kuriøst lyder 'omgjesp og 'spatak, se dokumentasjon for begge. Vi har ikke funnet det riktig å føre opp slike ordformer. Men vi venter på den første skribenten som produserer (å) snørre i analogi med "blø". "Slime" har vi allerede. Fortegnelsen her vil i prinsippet holde seg til det ordtilfanget som større ordbøker bringer, og som ellers ved bøyning av slike former gir seg selv. Eks: 'tillegg (imp.) / ^vtillegg - tillegge / tillegget - tilleggende / tilleggene – utklippende / utklippene og lignende.

Utkast og innkast har jeg derimot ikke tatt med som vippere; men utkaste, utkastende og utkaster får plass i samlingen.

En vipper "skjerm bilde(t)" er problematisk. En kan tenke seg at ordet oftest - som hos forfatteren - blir gitt tonem 1 når betydningen er bildet på TV- eller PC-skjermen, for å skille begrepet fra bildet på en røntgenskjerm eller et annet instrument til undersøkelse.

Innlegg er en vipper så langt det godtas som imperativform: Eks.: "Innlegg deg store fortjenester; du vil likevel se at - -".

^vInnfanger og ^vtilkobler påtreffes leilighetsvis, og dermed skulle de ikke være noe problem for den som samler vippere. Men dersom de blir tatt med, kan en tenke seg en mengde andre vippere, som en skribent, ofte en oversetter, har til disposisjon. Eks.: fremlegger, oppsetter, innhenter, innkaster. Også ordbokforfattere kjenner antagelig denne situasjonen; og de må ta vanskelige valg. Jeg har besluttet ikke å ta med innfanger nom. ag., enda formen er dokumentert.

Andre former som jeg har vært i tvil om, er kortbrev, avbestiller, fremforhandler, fremsender, fremtvinger, gjenreiser, gjenvinner, hjemsender, innbeordrer, innberetter, innforliver, innleier, innreise, innreiser, omberammer, ombestemmer, omfordeler, opplader, tilbeordrer, utbasunerer, utleverer. "Nedhaler" har fått plass i Norsk-tysk ordbok.

Det kan diskuteres hvorvidt "kytene" (av et kyt), "vrøvlene" og "luntene" (av et lunt) er brukbare ordformer.

Andre tvilsomme vippere er: oppfølger, oppsluker, avfalle(t), opplader, oppretter, oppstrammer (se dokumentasjon) tilsetter, tilslutter, innordner, utgraver, utsletter, påtrykk, påtrykke(t), påtrykker, påtrykken(d)e, påkoster. Et uttrykk som "hun har fått en kjærest" synes å ha en sikker plass i bokmålet, men kjærest finnes verken i bokmålsordbøker eller i baklengsordlista til Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap.

Iblant kan flertallsformer synes tvilsomme, f.eks. snuskene (av "snusk") eller brasene (av "bras"). Jeg har valgt ulike løsninger for disse to, og sløyfet "snuskene" som vippere.

Verken Haugen eller Bokmålsordboka våger seg på å angi kjønn for "bram" (med brask og bram). Her går eventuelt en vipper tapt.

Bokmålsordboka regner brake (einer) som dialektord, men det gjør ikke Haugen. Jeg fører brake som vipper.

Innkjøp, innkjøpe innkjøpende og innkjøper kan vanskelig noteres som vippere, enda jeg har dokumentasjon for innkjøper nom. ag. Oppsluker, tilsetter, utnevner, utsletter synes tvilsomme. Nom. ag. utreder er dokumentert. Innklage, innklagende og innklager er tatt med, men ikke 'utskifte, som vel nå erstattes av skifte ut.

Som et kuriosum kan nevnes den dokumenterte preteritumsformen "tiltro" i betydningen tiltrådte, om en stilling. Vi sier trå til, men ikke tiltrå. Like fullt er tiltro en vippende ordform, som er tatt med i VI, Restgruppe i Vippere etter kategorier.

Fullt funksjonsdyktig, men så langt ikke dokumentert, er tilknytter nom. ag. Innsjekkende / innsjekkene får plass som vipper, se dokumentasjon, men ikke innskjerper. Fremtur, fremturende, fremturer er alle tatt med som vippede. Grumsene er tatt med, men ikke omkastende og omspillende.

Jeg er ikke konsekvent med "seirer" og "bannerer" (pl.) Det første noterer jeg som vipper, det andre ikke. Det bør være enhvers rett å treffe et slikt valg. I dette tilfelle dreier det seg som angitt om normalisert ringeriksmål.

Et par som ti år / ^vtiår kan ikke få plass blant vippene. Det er bare under kontrasttrykk i tonem 1 - formen at det kan bli tale om tonelagsmotsetning. Og for oss her gjelder bare nøytral uttale.

En forstavelse som topp- byr på mye usikkerhet: toppidrett, topplue, toppskatt. Det bør bemerkes at slik vakling er til ulempe for ortoepien: Som nevnt forstyrrer en uvant og/eller avvikende tonelagsbruk oppmerksomheten selv hos små barn.

Påkoster og tilstiller er av de potensielle vippene som en vil søke forgjeves i oppstillingen. Men både innvandrer og utvandrer forsvare sin plass som vippere. Siden det ikke finnes noe "uthoppe-r" (pres., med tonem 1), er dette siste ikke med. Det er derimot pres. part.-formen uthoppende, i gruppen IVb. Påtrykk, påtrykke, påtrykkende, påtrykker (se dokumentasjon), fradra'gende og utspill er eksempler på tvilsomme (eller i høyden marginale) vippere.

Andre teoretisk mulige, men ikke lett beleggbare vippere er ikke tatt med. Eks.: avfallet, oppdrett, tilsvar, avkok, tilbygg, gjenhør.

Det samme gjelder for en del nom. ag.-former, som evt. vil vippe med presensformen: oppsluker / (oppsluker), tillyser / (tillyser), tilplanter / (tilplanter), tilviser / (tilviser), fremfører / (fremfører), tilsetter / (tilsetter), innordner / (innordner), tilsviner / (tilsviner), (tilrakker) / tilrakker, (oppfølger) / oppfølger, (medskaper) / medskaper, omlegger / (omlegger), omtolker / (omtolker), (opplader) / opplader, (oppstrammer) / oppstrammer, avhører / (avhører), påskjønner / (påskjønner), gjenspeiler / (gjenspeiler), avlyser / (avlyser), avhender / (avhender), (avhopper) / avhopper, avsetter / (avsetter), fremkaster / (fremkaster), fremstiller

/ (fremstiller), fremskaffer / (fremskaffer), fremskriver / (fremskriver), fremelsker / (fremelsker), fremstormer / (fremstormer), utsetter (utsetter), avmønstrer / (avmønstrer), påmønstrer / (påmønstrer), nedbygger / (nedbygger). En flertallsform innsikter er dokumentert; et tilsvarende presens 'innsikter er lite brukbart; det erstattes av "sikter inn". Jfr. "innsikt" like nedenfor. Jeg har likevel regnet innsikter som vipper, også fordi tonem 2 - formen har to betydninger. Andre eksempler på denne typen usikre vipper er gjenspeiler, omstøter, omvikler, omsetter, avhører, medvirker, motvirker, nedbryter, avviker, tilkobler, pågriper, påsaler. Frembringer nom. ag. er dokumentert.

For ^vinnsikt og ^vavlukke kan en tenke seg vippeledd, men et mer moderne bokmål vil antagelig foretrekke "sikt inn" og "lukke av". Det eneste holdbare her er igjen å innrømme usikkerhet.

“Trøkk” er ifølge Haugen et dialektord, og Bokmålsordsordboka fører det ikke opp. Jeg kan derfor ikke notere trøkket / trøkke som vipper; det får høre fremtiden til. Dog skal det nevnes at Aftenposten i et nummer i første halvdel av juli 2001 har "Fullt trøkk - - -".

Et problem er nom. ag. av verb på be- med forstavelse av- (avbetaler), eller inn- (innberetter). Her kan tonem 2 virke kunstig, enda det kan vises til eksempler uten be-, som “avviker” og “innleder” nom. ag., der tonem 2 brukes. Smlgn. vipperne innreiser og oppreiser (det siste dokumentert). Omlaster er en naturlig vipper, men den er ikke dokumentert. I materialet har jeg tatt med innbetaler som vipper, men ikke avbetaler, bare fordi jeg foreløpig ikke har belegg for nom. ag.-formen. Jeg har ikke belegg for avbestiller eller oppbevarer, som begge visst godt kan brukes. En vipper medforfatter eller medunderskriver er teoretisk mulig etter mønster av meddeler og medvirker. Som et kuriosum, men til oppmuntring, kan nevnes at medregissør er hørt med tonem 2. Sammenlign medviter, som synes vel forankret i tonem 2. Medarbeider vakler, men synes oftest å uttales med tonem 1. Medsammensvoren (-svorne) har to ubetonte stavelser etter "med" og har vel helst tonem 1.

Oppstrammer / oppstrammer: presens-formen er kunstig, og ingen vipper er ført opp.

Eksempel på

kunstig nom. ag. er videre: tilsetter, innordner, avsanner. Men tilsviner er med.

En aksentueringskategori med trykkløs annen- og tredjestavelse med bitrykk (avbestiller, avspaserer, innbeorder, nedbetaler, tilbereder, tilbeorder, utbetaler) synes naturlig å kunne ha tonem 2 i nom. ag. Her kunne trenge en generell - eller ved opplisting spesifisert – anbefaling. Som nyttevirking kunne en da oppleve økt interesse for norsk aksentuering og hjelp for språkbrukere - evt. også utlendinger - som ønsker å ha en godkjent uttaleregulering å støtte seg til. Dette synes å burde være en naturlig oppgave for en kompetent nemnd. Når språkbrukere ønsker regler, burde det odiøse ved forskrifter (preskripsjon) for uttale falle bort.

Her bør nevnes former som 'forarbeid imper. og ^vforarbeid sb., 'forarbeider pres., ^v forarbeider sb. pl., 'forarbeidende, pres. part. og ^v, sb. pl. En nom. ag. - form forarbeider (en som forarbeider noe) synes for forfatteren å ha usikkert tonem.

Når oppvigler er en vipper, da bør visstnok også oppruster være det. Smlgn. det dokumenterte ^vnedruster. Fremstiller er et annet eksempel på denne typen av vipper. Det er med i samlingen.

Belegg er funnet for avbryter, avretter, fremstiller. Se Dokumentasjon. Et hørt) ^vadlyder har jeg derimot ikke kunnet skaffe belegg for.) Anviser er en grei vipper, tilbringer likeså. En ^voppskriver er kjent fra norsk dialektologi. Men så var det vippeleddet: her bruker vi jo ikke *oppskriver men "skriver opp". Likedan er det med avhopper og uthopper: en person av(ut)hopper ikke, men hopper av (ut). Tvilstilfeller er f. eks. innsender, oppkjøper, pålegger, påtenner, påvirker. Men utlader er en vipper som finnes i Bokmålsordboka av 1997; substantivet betegner et instrument. En kunne vel også si at opplader er en vipper, enda en verken i Bokmålsordboka (1997) eller hos Haugen (1990) finner nom. ag - formen. Det samme gjelder utskyter.

Den som vil samle vippere, kan ikke bare gå ut fra hva ordbøker bringer eller har funnet plass til. Det oppstår gjerne en gråsoner av vippere som sjelden er brukt, f. eks. nedbryter; se Dokumentasjon. Og det må være enhvers rett å regne med at noe har plass som vippeledd når betydningen er lettfattelig og ikke til å misforstå. I min samling har jeg som regel hatt belegg for ordpar som noen vil stusse ved, hvilket enhver seriøs ordsamler bør ha. "Avluser" er tatt med, men ikke "innordner" og "innkaller". En slik avgjørelse kan for noen synes vilkårlig. Ellers finnes det mange enstavings forstavelser som muligens kan danne vippere. Her er noen eksempler: Antenner (setter fyr på), avsanner, fradømmer, framstiller, gjenåpner, ilegger, (jf. yrkesbetegnelsen ^vpålegger), innstiller, utnevner, omlegger, tilsetter. En ^vnedstammer er en ætling, men dette nom. ag. har jeg ikke regnet som vippeledd. En kan spørre hvorfor nom. ag. ^vbortlåner ikke skulle være et like godt vippeledd som pres. ^vbortleier. Jeg har uten støtte i ordbøker tatt med soccer fordi jeg mener det går inn i bokmål som andre fremmedord, f. eks. speaker (ikke vipper) og sweater/svetter; dette siste vipper ifølge Bokmålets baklengsordliste.

Et ordpar som kunne fortjene betegnelsen "vippeledd" er springvann i betydning av fontene og uttalt med tonem 1 motsatt springvann = vann fra springen og uttalt med tonem 2, smlgn. takvann. Men ikke mange vil forlange tonem 2 for vann fra springen. Se Dokumentasjon for tonem 1 i siste tilfelle.

Norske bilister og andre er fortrolige med vipperen tilbringer. Hva nå med utbringer / utbringer (av en skål)? En vipper "avlastet" eller "oppstiller" ligger meget nær; kanskje fungerer den allerede. En "opplaster" er en maskin; mens presens-formen sjelden høres eller ses. – Vi snakker jo om åpne og lukkede systemer, og vi trenger å avgjøre om vippene er et lukket eller et åpent system: Kan forrådet utvides innenfor reglene, og er vippingen altså et produktivt trekk i språket? Infinitiven "utbygge" høres f. eks. i TV. Og "utbygger" med begge tonem (dokumentasjon) kan neppe sies å bryte med språkbruken. "Fremspill" (sb., i hockey) er dokumentert, men et vippeledd ('fremspill, imperativ) har ikke fått plass her. Men pres. part. - formen har en god sjanse til å bli brukt: "innsmettende". Dermed vil den bli en vipper. Tilsvarende gjelder for fremspille og fremspiller, men fremspillende er tatt med som vippeledd til best. pl. I slike tilfeller er skjønne eneste veileder. - Dokumentasjon i alle former bør her ses på mer som en eksempelsamling enn som bevismateriale. - Også denne artikkelens tittel kan virke pretensiøs. Det kan ikke være målet å samle "alle vippere".

Er nom. ag. ^vutmynter, ^vutbytter og ^vutplyndrer gangbare? Jeg har valgt å sløyfe utmynter, men tar med de to andre. Utsteder og utnytter er vippere. Kan omspringende, oppvaskende, innkjøp og innkjøper regnes som vippere? Presensformen oppstrammer er kunstig, likeså nom. ag. - formene ^vtilsetter og ^vinnordner. Tilsviner synes å være en brukbar vipper. Nom. ag. ^vpåpeker er dokumentert, likeså ^vhjemkjøpet.

Substantivet innsmett finnes i ordbøker (Bokm. og Haugen). Derimot synes imperativformen innsmett ikke brukbar. Også inf. innsmette bør visstnok forkastes.

Tredje, fjerde osv. som vippeledd trenger en kommentar. Det heter "den ^vtredje" men "den 'tredje beste", mens "den ^vtredje beste" betyr den som er best i en tredje sammenligning (f. eks. konkurranse): "Én var best i spydkast og én vant i tresteg. Men den tredje som vant, og som altså ble den ^vtredje vinneren, var han som vant i stavsprang. Han var den tredje som ble best, den ^vtredje beste." Jeg har tatt ham med for fullstendighets skyld. For fjerde og femte og sjette gjelder naturligvis tilsvarende; men den ^vførste endrer ikke tonem; vi bruker ikke *'første største. Når vi kommer til ellefte, begynner det igjen: "Den ellefte beste, største osv" betyr to ting alt etter tonemet. Lignende for "tredevte beste" og "hundrede beste".

Om siklene og spyttene kan følgende bemerkes: Vi sier jo "tutene fra et lokomotiv".

Et nytt problem byr "^vnedhaler", som i Hustads norsk-tyske ordbok oppgis å være en maritim betegnelse: "Niederholer". Nedhaler er neppe å regne som vipper, ikke mer enn nedfeller, nedkommer, nedsetter.

Ellers har jeg hatt anledning til å bruke en liste tilsendt 23. 02. 2000 fra Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Seksjon for leksikografi og målføregransking, Universitetet i Oslo, Seksjon for leksikografi og målføregransking, Ordene er opplyst å være "registrert i 1990-åra". Her fant jeg to vipper: koret/kore og fjeset/fjese.

I sjeldne tilfeller, som "have" = eng. garden, istedenfor hage, har jeg funnet det riktig å bryte en rettskrivningsregel av hensyn til en fremdeles meget vanlig språkbruk. Vipperen "haven(d)e" kommer derved inn under Vc.

Selvproduserende vipper

Liksom ulike grammatiske former dannes av seg selv ved analogi, deverbativt (skrik) og denominativt (å huse), oppstår mange nye tonelagspar ved analogi. En kan her tenke seg enda ikke belagte eksempler som nom. ag. ^vnedsetter, ^vomskriver, ^vopptegner og ^vutsletter (jfr. ^vomstyrter, dokumentert).

Annet om materialet

Der hvor Bokmålsordboka setter en e i parentes mellom en munnlukkelyd og l (skrang(e)let) eller r (und(e)ret), har jeg gått ut fra en uttale uten dette segmentet ("skranglet", "undret") Bokmålsordboka (1997) er ikke konsekvent her: den fører f. eks. opp e'en i mudderet og lageret mens den andre steder setter denne e'en i parentes: dund(e)ret, rum(me)let, som(me)let, tak(ke)let. I den alfabetiske listen har jeg i slike tilfeller beholdt e (skrangelet), mens jeg i oppstillingen med kategorier har sløffet den valgfrie e-en.

Mudderet, snadderet, klammeret og ågeret representerer en type som jeg har funnet grunn til å inkludere i samlingen, fordi jeg finner det uriktig å se på disse formene uten e i parentes som

typeforskjellige fra f.eks. chart(e)ret, dund(e)ret, fengs(e)let, filt(e)ret, hin(d)eret, plund(e)ret, ram(me)let og som(me)let *med* parentes. Men dette har naturligvis ikke fått meg til å regne versene / versne (inf.) som vipper

“Tvilene” er interessant: Med tonem 2 ville det for lett bli hørt som presens partisipp. Det samme gjelder geipene. Med denne begrunnelsen har jeg funnet det riktig å ta begge disse ordformene med i materialet. Men "tvilene" (m.) kommer under Va, mens "geipene" (m. og n.) står under Vc.

"Strekkene" er et eksempel som krever nærmere omtale. Det må skilles mellom én og ett strekk. Bokmålsordboka (1997) gir valgfrihet for kjønn ved bare én av betydningene. Uansett blir strekkene dermed en vipper; den kommer i Vc. .

“Styrt” er m. Likevel brukes tonem 1 i best. flert., f.eks. om flystyrt. Grunnen kan være at en ellers ville kunne høre pres. part.-formen "styrtende". Styrtene blir dermed en vipper som kommer under Va.

“Våk” kan være m., f. eller n. Dermed er både 'våken og 'våket vipper, fordi tonem 2-formene har ulik betydning: 'våken (adj.) og 'våke (inf.) Det samme gjelder f. eks. 'pipen og 'pipet, der tonem 2-formene er 'pipen (subst.) og 'pipe (inf. eller subst.). (I tillegg kommer her at “en pip” kan være både en pipende lyd og et instrument til å lage lyden; det er ikke tilfellet med “et pip”. Men dette er uten interesse for registreringen av vipper.)

Tipping, shopping, skimming, doping og screening har som substantiver opprinnelig vært hørt med tonem 1 (Norsk 'Tipping, 'shopping i London osv), men har tidlig fått tonem 2 som nomen actionis ('tipping er vanskelig, 'shopping er moro). Det samme må gjelde skanning (og skanner), som jo nå har norsk skrive- og uttalemåte. "Toner" (beholder med trykksverte, svart og farget, for skrivere og kopieringsmaskiner) kan enda høres med tonem 1. Ordformen, som vipper med flertallsordet toner, er ikke tatt med i samlingen av vipper fordi jeg regner med at tonem 2 raskt vil bli enerådende i uttalen. Surfer har muligens alltid hatt tonem 2 både som presens og nom, ag. Doping som medisiner og rusmiddel har i alle fall inntil nylig hatt tonem ; men som betegnelse for en subkultur (nom. act.) har ordet tidlig fått tonem 2.

Noen ganger, f. eks. ved kok og koke (subst.), har vi vipper etter både Ia (koket / koke) og II (koken / koken). Kokene / kokene, kokende vipper etter Vc. Et tilsvarende eksempel er kummen og kumme-n, som har delvis forskjellig betydning. Skotten og skuten danner to vipper; det samme gjør skuter (scooter).

Former der en godt kan tenke seg et vippeledd, er følgende: opphørende , gjenspeiler (pres.), fratrukkende, fradragende, utspill (nom. act.).

Etter hvert kommer en til at en ikke kan strebe etter fullstendighet. Det er funnet belegg for mere sjeldne former som adlyder, avbryter, avretter, avslutter, fremstiller. Når en finner en vipper som utslepene / utslepene, må en spørre seg om ikke også innslepene / innslepene bør ha en plass. I vår samling er det siste paret ikke tatt med. Grunnen er at en i så fall hadde måttet ta stilling til berettigelsen til en plass for alle potensielle vipper med "ut-" eller "inn-",

"opp-" eller "ned-", "av-" eller "på-" osv. Andre mulige, ikke belagte og ikke medtatte vipper er pågriper, gjenhør, gjenhørende, omstøter, omvikler, omsetter, tilsetter.

Jeg har belegg for innbetaler men ikke for innvarsler eller avbestiller, som visst begge godt kan brukes.

Innover og utover er vanskelige. Han tok hendelsen inn over seg, og det gikk også ut over familien. Båten la seg inntil; men: den la seg inn til bryggekannten. Den hadde seilt helt inn til utløpet av elven. Han gikk inn på forslaget, for han var innpå for penger. Bokmålsordboka har "innpå åsen", der innpå må være preposisjon, påstedsbestemmelse og ha tonem 2.

Det synes som om yngre folk mer og mer bruker tonem 1 her, og jeg har gått ut fra tonem 1 i denne fremstillingen. Jeg har også måttet tenke på en gammel formulering fra målreisingshold: "--når Noreg att til seg sjølv hever funne". Den tilsynelatende økende bruken av tonem 1 i bestemt flertall av berg, land, vann, hus, fjell osv er i tråd med en slik utvikling tilbake til det opprinnelige i tonemikken. Vi savner enda en nøktern beskrivelse av årsakene til denne prosessen. Lagene, strøkene og planene (av et plan) uttales med selvfølgelighet som tonem 1 - ord. Her er vi i overensstemmelse med dansk, som har stød. - Noen tonem 1 - former kan tenkes å ha overlevd uten smitte fra dansk: skuvene, trøkkene. Men verken fjellene eller bergene eller vannene unngikk å komme innom tonem 2; disse samt f. eks. brevene, havene, landene, skibene, togene er stødløse i dansk og har fått det tilsvarende tonem 2 i norsk. I teksten 1. Mos. 1, 2: "Og Jorden var øde og tom, og der var Mørke over Afgrunden; og Guds Aand svævede over Vandene" vil "vannene" nok enda lenge beholde tonem 2 etter stødlost mønster. Sammenlign dog 'vannene i Nordmarka, som hos mange har beholdt gammelt tonem 1. Vi sier stadig 'Sukkenes bro. - En rekke slike intetkjønnsord får i b. fl. med tonem 2 en uttaleform som gir assosiasjon til pres. part. bergende, vannende, husende. Dette kan som allerede antydnet ses som en medvirkende årsak til at tonem 1 nå synes å komme tilbake i bokmålsuttale i slike ordformer. I dette arbeidet har jeg regnet med gammelt norsk tonelag: 'landene, 'vannene (londin, votnin, begge med "o med kvist"). Se avd. Va i kategori-oppstillingen.

Teltene sies muligens mest med 1, men i det gamle uttrykk: "å holde seg ved teltene" bruker vi et (arkaiserende) tonem 2. Teltene regnes her som en vipper. "Skriftene" (av et skrift) får helst tonem 2 siden ubestemt flertall: skrifter sies med tonem 2. Men skriftene, f. eks i betydningen forsvarsskriftene, synes etter Bokmålsordboka å måtte ha tonem 1. "Takene" er hos forfatteren ingen vipper, fordi både et (hus)tak og et (kraft)tak i bestemt form flertall (takene) har tonem 1 og det ikke finnes noen form "takende" i bokmål (bortsett fra et sjeldent, skjønt livskraftig, obskønt "takende" som passivt verbaladjektiv (gerundiv), sml. "stå til troende", "etter sigende"). Det er også verdt å legge merke til at ord som dansk neppe gjennom konservativ riksmålsuttale har hatt innflytelse på, f. eks. hengene, glisene, har beholdt det etter språkhistorien forventede tonem 1. For eksempler som landene, husene, skjørtene osv har jeg gått ut fra tonem 1. - Dette kan muligens ses som preskriptivt, men jeg har i alle fall som vist en slags dekning i språkhistorien (londin) og den moderne utviklingen.

Vi legger merke til diakroniske forandringer i bruken av tonelag. F. eks. får sammensetninger med "bil-" som førsteledd mer og mer tonem 1, mens dagnavnene går over til å få tonem 2 i flertall ubestemt og bestemt form: 'søndager, om 'søndagene, samt 'søndagsåpent.

Skjørtene er en vipper her (skjørtende). I Bokmålsordboka 1997 står *skjørt* som "n3" og har dermed i ub. flertall "skjørt" eller "skjørter". I bestemt form *skjørtene* har vi da et dilemma: tonem 1 eller 2. En tonolog føler igjen savnet av bøyingsformer med tonermangivelse i uttaleordbøkene.

Bokmålsordboka skiller ikke mellom former som bosetting, bosetning, busetting og busetning; disse kunne teoretisk hver for seg danne vipper. Det blir i dette arbeidet gjort forskjell på nomen actionis (det å sette bo), med tonem 1, og "lokalitet" (sted hvor det settes bo), med tonem 2. Men her er praksis forskjellig. Det synes å være en svakhet ved norsk leksikografi at det nevnte skillet ikke er notert, og registrert. Forfatteren mener dette er et tap, og avviser at det er "purisme" å insistere på den nevnte forskjellen. Tonembruken på dette området er i norsk usikker. Sammenlign foruten bosetting: brobygging, husbygging, rådgiv(n)ing, bærplukking, høyberging, som alle er nom. act. og dermed skulle ligge an til å ha tonem 1 - noe som synes å være forbeholdt leksemet dotømming. Disse formene på -ing har ofte tilsvarende nom. ag.- former (bærplukker, husbygger, rådgiver) med tonem 2. Men dotømmer nom. ag. har likevel tonem 1. Ved bosetting nom. act. og bosetter nom. ag. er tonelagsbruken usikker; skjønt bosetning nom. act. visstnok alltid får tonem 2.

Om tonelag i fighter og digger kan følgende sies: Dersom nom. ag. har aks. 1, kommer en vipper. Jfr. om toner. Det hersker her lite regelmessighet; "tanker" (tankskip) er neppe lenger noe tonem1-ord, og tanker er dermed ingen vipper. En skreven ordform "feilen" er tvetydig, også i setningssammenheng, se dokumentasjon.

Gjenspeiler og avspeiler, begge nom. ag., er tatt med. Den 23.5.01 gikk det ut en oppfordring fra Institutt for nordstikk og litteraturvitenskap, seksjon for leksikografi og målføregransking, ved Universitetet i Oslo, til forskere og forfattere om å bli "ordgivere", for å bidra til registrering av ordforrådet. En slik henvendelse stiller naturligvis enkeltpersoner fritt til å lage og bruke nye ordformer, som nettopp f. eks. de nevnte "gjenspeiler" og "avspeiler". En ordsamler blir alltid utsatt for den fristelsen å lage nye ord og ordformer innenfor rammen av språkets regler og allerede eksisterende leksikologi. Denne forfatter ønsker ikke å kaste seg ut i dannelsen av nye ordformer; det vil han overlate til andre. Han vil derfor la "avspeiler" og "gjenspeiler" som nom. ag. men ikke pres. part. "avspeilende", "gjenspeilende" stå som grensepæler for det han har villet registrere.

Avslutning

Det ligger i sakens natur at det er vanskelig å avslutte en slik innsamling av ord, bl. a. fordi det jo stadig kommer nye til i språket. En blir derfor nødt til å sette strek, og det blir gjort etter at en liste med nye vipper er gitt i en eg en, siste avdeling.

Litteratur

Alnæs, Ivar: Norsk sætningsmelodi. Dens forhold til ordmelodien. En undersøkelse av østnorsk riksmåle. Aschehoug & Co. 1916. S. 205.

Broch, Olaf: Litt om rytmenormen i vor dagligtale. Festskrift til professor Alf Torp paa hans 60 aars fødsledag 27. september 1913. Kristiania, Aschehoug 1913. S. 54-55.

Elert, Claes-Christian: "Tonality in Swedish: Rules and a List of Minimal Pairs", Studies for Einar Haugen, Mouton, The Hague - Paris 1972.

Gleason Jr., H. A.: An Introduction to Descriptive Linguistics. New York 1961, s. 302.

Høysgaard, Jens: CONCORDIA RES PARVÆ CRESCUNT eller Anden Prøve af Dansk ORTHOGRAPHIE (1743) i Danske Grammatikere fra Midten af det syttende til Midten af det attende Aarhundrede. Udgivet af Henrik Bertelsen. Bd. IV. Det danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1979. S. 217. (Ordpar s. 237.)

Kloster-Jensen, se Jensen, M. Kloster

Jensen, Ella: Seddelsamling vedr. stødets forekomst i dansk. Ca 1800 minimale ordpar (stød : ikke-stød). Inndeling efter ordklasse og bøjningsform". Ikke publisert. Sist funne datering: 8/6 1976. Samlingen oppbevares ved Dansk Institut for Dialektforskning, Københavns Universitet, Njalsgade 80, DK 2300 København S.

Jensen, M. Kloster: Recognition of Word Tones in Whispered Speech. Word, Vol. 14, No. 2/3 August-December, 1958. Printed in France. S. 187-196

Jensen, M. Kloster: "Bokmålets tonelagspar ('Vippere'). Universitetet i Bergen, Årbok 1958, Historisk-antikvarisk rekke Nr. 2.

Jensen, M. Kloster: Språklydlære for spesialpedagoger, Univ. forl. 1964. 2. reviderte utg. 1969, s. 87-89. - 2. reviderte utg./ Pensumtjeneste 1994. "TOMAS" s. 91.

Jespersen, Otto: "Stød og musikalsk akcent." Dania bd. 4, s. 215-39 (216)

Liberman, Anatoly: Germanic Accentology, Vol. 1, The Scandinavian Languages. University of Minnesota Press, Minneapolis.

Oftedal, M.: "On the Origin of the Scandinavian Tone Distinction", Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap, XVI (1952), 221.

Saussure, F. de: Cours de linguistique générale. Paris, Payot 1967. Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft. Berlin, Winter (1967).

Selenius, Ebba: Västnyländsk ordaccent. Studier i Nordisk Filologi, bd. 59, s. 60.

Ordbøker som er konsultert

Bjarne Berulfsen: Norsk uttaleordbok. Aschehoug 1969.

Haugen, Einar: Norsk-engelsk ordbok. 3. utgave, 2. opplag. Universitetsforlaget 1990.

Hustad, Tom: Stor norsk-tysk ordbok. 3. utgave 1999. Universitetsforlaget

Aagot Landfald og Kjell M. Paulssen; Norsk Ordbok. Bokmål. Annen reviderte utgave. Oslo 1996. J. W. Cappelens Forlag A/S.

Marit Ingebjørg Landrø og B. Wangensteen: Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok. Universitetsforlaget. 2. utgave, 3. opplag 1997.

Arne Vanvik: Norsk Uttaleordbok. Fonetisk institutt, Universitetet i Oslo 1985.

For øvrig har jeg hatt anledning til å benytte en baklengsordliste av Bokmålsordboka fra Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, seksjon for leksikografi og målføregransking, Universitetet i Oslo.

Summary

In this second edition of an article from 1958, an extended survey is made of about 3,600 minimal word pairs with toneme opposition in the “bokmål” version of Norwegian. The term “vipper” (switcher, canter) is used as a substitute for *tonelagspar* (minimal pair with commutable tones). The reason is that *pair* implies the idea of two only, whereas a *vipper* sometimes contains more than one word in the sense of semantic unit, or represents more than one grammatical category, under each of the two Scandinavian tonemes. Cf. category V c.

The introductory part contains some reflexions on the nature and extent of the material.

The second part is a documentation of some unfrequent forms.

Part three contains the toneme 1 items of the “pairs” in alphabetical order.

In Part four, the material is arranged according to phonemic and, sketchily, grammatical categories. It should be observed that orthography plays no part whatever in the presentation and evaluation of the word forms, and that phonemic and morphological analysis remains the only approach to the tone switchers.